

ГРАНИЦИ НА СВОБОДАТА В БЪЛГАРСКИЯ БИОЕТИЧЕН ДИСКУРС

ЛЮБОСЛАВА КОСТОВА

Институт за изследване на обществата и знанието-БАН

luboslava.kostova@gmail.com

BOUNDARIES OF FREEDOM IN BULGARIAN BIOETHICS DISCOURSE

LYUBOSLAVA KOSTOVA

Institute for the Study of Societies and Knowledge, BAS

Abstract: This paper represents the specific construction of freedom in the existing work and research in Bulgarian bioethics discourse. Its aim is to investigate the specific boundaries of the field of bioethics as a special part of applied ethics. And it is devoted to the main characteristics of this field here, so as to the work of Bulgarian bioethics community.

Keywords: freedom, applied ethics, power, bioethics, reproductive ethics, Bulgarian bioethics discourse.

Биоетиката е сравнително нова научна дисциплина, развиваща се в полето на приложната етика от средата на 60-те години на миналия век. Тя възниква в отговор на бързото развитие на медицинските технологии и изследвания и конкретните морални ситуации и проблеми, които това развитие носи за отделния индивид. Приложната етика, според проф. Н. Видева се опитва да регламентира онези области от човешката дейност, резултатът от които би имал фатални последици за съществуването на отделния човек, човешкия род или живота изобщо [Видева, 2005]. По този начин полето на

приложната етика очертава специфично асиметрично отношение между знание и власт. То предполага високо ниво на експертност и компетенции, засягащи интересите на широк кръг от хора. От друга страна основният въпрос, който подобна асиметрия очертава е този дали непременно притежаването на специализирано знание върви ръка за ръка и с по-високо равнище на морална компетентност. Дали и как многото знания могат и да не носят много печал. Конституирането на нов клон от приложната етика обикновено е свързано с провокирането на широк, обществен дебат от засегнатите страни, което в крайна сметка довежда до конструиране на нов клон в полето на приложната етика [пак там].

В този смисъл приложната етика изгражда връзки между абстрактните, морални принципи и реалната морална ситуация на човека, изправен пред своя избор. Според Флийвбърг основните методологически положения са следните: насоченост към **ценности** (накъде отиваме, желателно ли е това, какво трябва да се направи), **власт** (кой печели и кой губи, по силата на какво властово отношение, какви са възможностите за промяна), **близост** (изследователят трябва да е тясно свързан с това, което изследва и да е потопен в контекста), **практики, конкретни случаи и контекст**. Приложната етика е ситуативна етика, ориентирана към **разбиране**, а не обяснение, към **наратива и** взаимоотношението между **индивид и структура**. Не на последно място, приложната етика създава **диалог** с обектите на изследване, с останалите изследователи, с правещите политиката и с обществото като цяло. Тези методологически положения ръководят една приложна етика, която иманентно включва и понятието **власт**[пак там].

Именно с оглед на последното е конструирано и съдържанието на настоящата статия. Тя се опитва да очертае границите на свободата, изследвани и разработени в рамките на българския биоетичен дискурс. В книгата си „Етика в света на биотехнологиите“ доц. Христова разкрива, че от 60-те години на XX-ти век до днес приложната етика е най-бързо развиващия се дял от етическото познание [Христова, 2009]. Този бум се дължи на няколко фактора:

- откъсване на теоретичната етика от проблемите на моралната практика т.е. от контекста и реалния живот на хората (за някои автори приложната етика е своеобразно завръщане към моралната философия),

- развитие на нормативната етика,
- развитие на технологиите и риска,
- развитие на гражданските движения и общество.

Така за относително кратък период от време се създава бързо развиващ се масив от информация (статии, списания, книги, центрове и комитети) който се характеризира с активна публикационна и изследователска дейност в рамките на отделните приложни етики, а не като анализ и общосподелено схващане за приложната етика като отделна дисциплина [пак там].

Това е и основната слабост на последната. Поради силната си зависимост от контекста, ние говорим много повече за бизнес етика, биоетика, професионална етика и т.н. Това е и един от основните проблеми в съществуващата експертиза. Поради своята изключителна контекстуалност, тя изпитва затруднения да свърже предметите на изследване в една по-обща наднационална рамка. Сравнително малко са изследванията, обхващащи проблеми на регионално или дори

международно ниво. А подобни крос-културни перспективи са ценни и обогатяващи моралната практика.

Това с особена сила важи и за биоетичния дискурс- един от най-бързо развиващите се в рамките на приложната етика. Биоетиката е приложно-нормативно етика, използваща инструментариума на нормативната етика при решаването на специфични морални проблеми, които винаги са ситуационни и контекстуални. Същевременно биоетичният дебат се характеризира с бързо угасване на етичната инвенция: поява на казус или проблем, дискусия, резултати, но не и значими етически анализи, като все пак възникналият дебат би могъл да провокира определени законодателни и политически промени.

Важно да се отбележи е, че чрез тенденциите за институционализация (преподаване и обучение) и мрежовизация (създаване на комитети и комисии на национално, регионално и международно ниво, биоетиката произвежда нормативност [пак там].

И все пак нейно основно поле остава сблъсъкът между технологичното развитие и конкретната ситуация на индивида, потопен в своя контекст. Затова и настоящата статия има за цел да проследи границите на неговата свобода, така както е развита и изследвана в някои от най-авторитетните проучватели на българския биоетичен дискурс.

Като пионер в тази област можем да открием името на чл. кор. проф. Васил Проданов и неговата книга „Биоетика“ издадена за първи път през 1988 г.

Книгата удивително добре показва една отчетлива тенденция в развитието на българския етически дискурс въобще: той не се развива

в празно изследователско поле спрямо световните тенденции, а развива и преработва по свой оригинален начин и със своя чувствителност тези тенденции. Къде са границите на свободата тук? Проф. Проданов интерпретира връзката социално-биологично през призмата на един марксистки прочит на въпроса що е биоетика? Границите на свободата тук гравитират в посока влияние на морала върху биологията и обратно, отчитане на възможността за интердисциплинарен анализ само при категориален синтез, отчитане на най-интензивните взаимодействия в сблъсъка социално-биологично, на детерминираност и социално конструиране [Проданов, 1988]. Голяма част от идеите, заложи в книгата са в основата на това, което можем да проследим и в съвременния биоетичен дискурс днес, което доказва тяхната навременност, острота и актуалност.

С проблемното поле на биоетиката са свързани и голяма част от книгите на доц. Станка Христова: „От Франкенщайн до Доли“, „Етика в света на биотехнологиите“, „Биоетичните решения“. Основният акцент авторката търси не просто в представяне на основните тенденции, проблеми и състояние на биоетиката като дисциплина, но и в способността ѝ да осигурява етическа експертиза и решения на морални дилеми или казуси т.е. да бъде една истинска практическа етика. Границите на свободата оперират в рамките на понятието за риск, но и във възможността рискът да бъде минимизиран или овладян посредством предпазливост и отговорност. Доц. Христова изтъква потребността от едно реалистично отношение към биотехнологиите, защото „нищо не е нито толкова добро, нито толкова зло, колкото си го представяме или очакваме“. [Христова, 2009] Биоетичните

регулатори имат точно тази роля – да инкорпорират технологиите в установения морален порядък.

В книгата си „Биоетичните решения“ доц. Христова обръща внимание на същественния преход от теорията на моралния избор към етиката на взимане на решения, несъответствието в динамиката на нововъзникващите биоетични казуси и дилеми и установените или създаващи се за тяхното регулиране норми и правила. В този смисъл тя счита, че прехода от избор към решение се осъществява поне в няколко направления: моралният избор е автономен акт на индивидуалния морален субект, отговорността е лична, а основанията могат да останат неизвестни за другите, докато етичното решение е акт, насочен преди всичко към другите, отговорността – споделена, а основанията-публични, което налага и необходимостта от добра аргументация едновременно етическа, така и в политиката на конкретното му прилагане [Христова, 2014]. За тази цел доц. Христова структурира различните типове аргументи и модели при взимането на решение, като сравнителният ѝ анализ показва, че те са в голяма степен взаимосвързани, следвайки определени процедурни стъпки и последователност от правило към ситуация (контекст) към казус. След внимателното представяне на теоретичното състояние на проблематиката, авторката насочва вниманието ни към съвременното състояние и проблеми на практиката с главата „Етични решения в медицинската практика“. Именно в нея ясно се очертават основните граници на понятието свобода в биоетиката, а изборът на правилно решение едновременно го подкрепя и доказва силната си амбивалентност. Какво имам в предвид? Дилемите в биомедицинските изследвания върху пациенти, случаите на ограничена автономия,

ролята на биомедицинската информация, лечението на деца са конкретни казуси, чрез които свободата на биоетическата експертиза и свободата на субекта би следвало да бъдат синхронизирани, с оглед благополучието на последните. Често пъти от практическа гледна точка това е невъзможно. Затова и доц. Христова отчита и настоява за едно по-еластично разбиране на понятието автономия, което да отчита и неговата комплексност в хода на практическото му прилагане.

В този смисъл едно от най-важните предизвикателства в изследователското поле на биоетиката е **интердисциплинарността** като нейна най-важна особеност. Обществените дебати, които отделните биоетични казуси пораждаат, включват различни области на социалното знание и практика. Според доц. Валентина Кънева това е и бъдеща възможност за нейното развитие и обогатяване, тъй като конкретните биомедицински казуси се анализират в конкретен контекст през призмата на културни, социални, исторически, икономически и правни фактори, което от своя страна води до създаване на конкретни политики [Кънева, 2013]. Освен интердисциплинарен, биоетичният анализ отчита ролята на общосподелени вярвания за ценността на живота и връзката между всички живи същества. В този смисъл доц. Кънева сполучливо цитира Ханс Йонас, според когото границите на свободата в биоетичния дискурс се реализират в действието, подчинено на отговорността и общото благо. И тя, (биоетиката) подобно на много други социални науки няма как да бъде ценностно неутрална.

Един от отчетливите проблеми в развитието ѝ тук е процесът на сравнително бавна институционализация, както и липсата на независими, професионални етици в етическите комисии, които да

могат да генерират реални решения за реални казуси, а не последните да бъдат формирани под външен натиск и следвани наготово. Тези дефицити до голяма степен се дължат и на по-слабо изразения биоетичен дебат, както и на относително по-слабо изразената активистка култура на обществото. Дори и когато такава е налична, тя не винаги успява да осъществи поставените цели (пример са и настоящите протести на майки на деца с увреждания), а от друга страна активизмът и пораждащите го проблеми имат нужда и от критично осмисляне и рефлексия.

Един от най-добрите примери в това отношение е книгата на доц. Димитрова „Пренатална диагностика и биополитика в България“. Книгата започва с амбициозната задача да бъде предизвикващо изследване относно нормализиращата практика на пренаталната диагностика разгледана като вид социотехничес мрежа в български контекст [Димитрова, 2012]. Както и самата авторка признава в хода на самото изследване единственият предизвикан се оказва самата тя, тъй като изследователят е натоварен с отговорността относно собствения живот на изследването си след неговото издаване за всички участващи лица, въввлечени в него.

Полето на репродуктивните технологии и практики е особено благодатно изследване, което винаги предполага детайлното и добро познаване на особеностите на конкретния културен контекст, в които тези практики се разгръщат. Това е и основното постижение на книгата, а именно тя засяга, проблематизира и дискутира спецификата на българския контекст, като прави видимо функционирането и динамиката на онези „животи, които не си струва да бъдат живени“ в България.

Именно моралният натиск да бъдат приети и прилагани нормализиращи практики като тази на пренатална диагностика и обвързаният, макар и неявно с нея селективен аборт на деца с увреждания, очертава специфичните граници на свободата в разглеждания биоетичен дискурс. Свободата, изразяваща се най-вече в правото на бъдещите родители да откажат да бъдат информирани относно актуалното генетично състояние или бъдеще на децата си, както и да откажат извършването на селективен аборт, ако такъв им бъде препоръчан от съответните специалисти. Особено ценно за самото провеждане на изследването е събирането и обработката на емпиричен материал, без които заложените цели и хипотези биха били на практика непроверими. Той обхваща най-общо двата вида основни дейци: майки на деца с увреждания и специалисти по медицинска генетика. Детайлно и критично са представени позициите и аргументите на двете страни, като всеки един от двата дискурса очертава реалното състояние на нещата от своя гледна точка, но би могъл да бъде ценен и обогатяваш другия. По този начин доц. Димитрова сблъсква позиции, но и реализира възможност за диалог, преоценка и промяна на съществуващите политики. Последната глава, озаглавена „Отговорност и репродуктивна свобода“ прави интересна и добра аналогия относно управлението на репродуктивните рискове, съпоставяйки две репродуктивни практики, тези на асистираната репродукция (особено желани деца) и пренаталното диагностициране (особено нежелани в случай на установено увреждане). Тук книгата влиза в диалог със съществуващи емпирични изследвания по темата у нас и потвърждава извода, че дори от страна на самите въвлечени дейци, в частност жени липсва морална чувствителност относно

биоетичните практики и дилеми, засягащи техните собствени тела и психика.

Особено ценно в полето на репродуктивната етика е и изследването на гл. ас. Ася Асенова „Морални проблеми при оплождане ин-витро“. То проследява историята на безплодието в България като вид микро-история или устна история, развиваща се в самия момент на проговарянето на засегнатите жени. Изследваният материал обхваща периода 2000-2007 като основната цел е да отчете нивото на морална сензитивност както от страна на засегнатите, така и от тази на странични наблюдатели. Основни категории на анализ са понятията за пол и морал в контекста на медикализация на репродукцията и осмислянето им от страна на жените с репродуктивни проблеми [Асенова, 2007].

Според Асенова самото неговорене за невъзможността да имаш дете е съществен морален проблем. От тази перспектива тя използва устната история като основен методологически похват и лингвистичен анализ на събраните материали. Основният извод от изследването е, че липсва чувствителност към етическия и gender аспект на проблема, а новите репродуктивни технологии парадоксално затвърждават полово-ролевите стереотипи и идеята за биологично свързано родителство, именно чрез неистовия стремеж на самите засегнати да го постигнат на всяка цена. По този начин границите на свободата се очертават от възможността, невъзможността на индивида да очертае собственото си, автентично чувство на съществуване.

В този ред на мисли, един добър биоетичен анализ би направил възможна и видима здравата връзка между етика, тяло и психология, тъй като развитието на биотехнологиите и медицината поражда не

просто политически импликации за засегнатите, но и рефлектира по нови начини върху тяхното себевъзприемане и разбиране за мястото им в света.

Дотук опитите за биоетичен анализ в конкретен контекст, какъвто е българския се обединяват от извода, че като цяло особена чувствителност или интензивен дебат отсъстват, дори и като осъзнаване от страна на самите засегнати, особено в сферата на репродуктивните технологии. Този извод разбира се подлежи на развитие, тъй като цитираните произведения са издадени преди няколко години.

Говорейки за биоетичен дебат и ролята му в това да провокира и създава нови регламенти, политики и най-вече чувствителност няма как да не спомена името на доц. Стоян Ставру и неговия професионален правен сайт [challengingthelaw](http://challengingthelaw.com). Именно това е едно от най-разпознаваемите имена в България, говорейки за способността да провокираш биоетичен дебат, да събудиш интереса на широката публика, включително на млади хора и студенти към този вид проблеми, използвайки най-удачната форма, да изградиш общност преподавайки биоправо и организирайки изключително интересните, ежегодни конференции по биоетика и биоправо.. Именно той успя да намери най-подходящите комуникационни канали, които да свържат отделни подходи в разглеждането на различни казуси, така че цялата натрупана експертиза в крайна сметка да имплицира и възможности за практиката именно чрез осъществяване на широк обществен дебат.

Завършвам настоящата статия с уговорката, че тя няма претенции за изчерпателност и е свързана преди всичко с работата на хора, с които и аз съм имала удоволствието и честта да работя пряко.

В този ред на мисли няма как да не спомена имената на проф. Христо Годоров, проф. Стилиян Йотов имащи също пряк поглед и биоетичен фокус във своята работа като изследователи и преподаватели, възбуждащи интереса на студентите и докторантите си, част от които вече утвърдени имена. Сред младите ми колеги мога да открия имената на Гургана Мирчева, Александра Трайкова, Атанас Анов, Аглая Денкова, Маргарита Габровска, Мария Мартинова и др. Всички те спомагат за изграждането на определена чувствителност и култура спрямо биоетическите дилеми и хоризонти на развитие, които са не просто съставна част от нашия живот, но и от този на децата ни. Основният патос и на моят скромнен принос в тази проблематика е, че границите на свободата в биоетичния дискурс се реализират едновременно чрез влиянието на средата /структурата/ и отговора на индивида, който независимо от културния и социален контекст винаги е специфичен. Българският биоетичен дискурс продължава да търси своите теми, лица и специфики като конструира границите на възможната свобода и представите ни за това какво желаем и какво можем да очакваме.

ЛИТЕРАТУРА:

Асенова, А. 2007. *Морални проблеми при оплождање ин витро*. Непубликуван дисертационен труд, С.

Видева, Н. 2005. *Девет лекции по история на етиката*. София, изд. Кота.

Димитрова, И. 2012. *Пренатална диагностика и биополитика в България*. С., Изток–Запад,

Кънева, В. 2013. *Граници на биоетиката*. С., изд. на СУ.

Проданов, В. 1988. *Биоетика*. С., „Наука и изкуство“

Христова, С. 1999. От Франкенщайн до Доли. Морал и изкуствена прокреация, С., изд. къща „Христо Ботев“.

Христова, С. 2009. *Етиката в света на биотехнологиите*. В. Търново.

Христова, С. 2014. *Биоетичните решения*. С., Авангард Прима.